

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНИХ І ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

“Затверджую”:
завідувач кафедри СіГД
полковник служби ЦЗ.
Рябініна О.В.

“30 ” травня___ 2019р.

ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ

Тема 1.6. Правобережні та Лівобережні українські землі у другій половині XVIII ст.

1. Остаточна ліквідація автономії України.
2. Антифеодальний та національно-визвольний рух на Правобережжі.
3. Соціально-економічний розвиток українських земель у другій половині XVIII ст.

Час проведення: 2 години.

2019

I. Остаточна ліквідація автономії України.

До травня 1686 р. Запорозька Січ підпорядковувалась адміністрації Польщі та Росії, воля гетьмана до уваги не бралася. За договором про «Вічний мир» від 26 квітня (6 травня) 1686 р., Польща відмовилася від протекторату над Січчю.

Від середини XVII ст. і до 80-х років XVIII ст. на Гетьманщині й до 1765 р. на Слобожанщині зберігалися особливі збройні сили — козацьке військо. Найбільшу групу становили «городові» козаки, тобто ті, що проживали в населених пунктах. Кількість їх протягом другої половини XVII — XVIII ст. була різною: формально — від 20 до 30 тисяч, фактично — до 55—89 тисяч.

У липні 1765 р. маніфестом Катерини II замість розформованих слобідських полків були створені чотири гусарських та один уланський полки.

Російський абсолютизм не міг змиритися з існуванням на території Лівобережної України демократичних традицій військово-козацької системи, зміцненням та розширенням елементів Магдебурзького права.

Російська влада ще до виборів гетьманом І. Мазепи (липень 1687 р.) ревізувала автономні устої Гетьманату. **До Глухівських статей 1672 р. долучилися нові обмеження: тепер не тільки гетьмана, але й старшину не можна було зняти з посад без дозволу царського уряду.** Водночас, реалізуючи намагання старшини стати спадково-привілейованим станом, Москва підтвердила права на маєтки, одержані старшиною, звільнила її від податків на утримання війська, відмежувала козацький стан від міщан та селян. **Коломацькі статті (міждержавний договір, укладений 1687 р. на р. Коломаці (тепер — Харківська область) між новообраним гетьманом І. Мазепою й козацькою старшиною, з одного боку, та Москвою — з іншого вперше заперечували державність України.**

І. Мазепа, як зазначав М. Брайчевський, реально служив реставрації феодально-кріпосницьких порядків у краї. Земельна власність старшин існувала у формі рангових (гетьманські та царські пожалування, надані на період перебування на певній посаді) та приватних володінь. Поглиблювалася майнова нерівність серед козацтва, а 1698 р. вона була узаконена: **козаків розділили залежно від майнового стану на виборних (несли військову службу) і підпомічників (надавали допомогу виборним при спорядженні їх на службу).**

Посилилися спроби русифікації населення, особливо верхівки, в офіційних установах російська мова почала витісняти українську, у важкому становищі перебувало національне книгодрукування.

З початком у 1700 р. російсько-шведської війни козацькі полки регулярно посилали на поля боїв у Балтії та Польщі. Війна вимагала величезних коштів, тому гетьманська адміністрація постійно запроваджувала нові податки, а це збільшувало соціальну напруженість в суспільстві.

І. Мазепа та його прихильники вирішили звільнитися від московської опіки, перейшовши під протекторат Швеції. Політичний вибір гетьмана став для Петра I неприємною несподіванкою.

Назавжди перейнявшись недовірою до козацької старшини, Петро I влітку 1709 р., відкинувши обіцянки про збереження «козацьких прав і вольностей», призначив резидентів (наглядачів) при гетьманському дворі. У липні 1722 р. відбулася уніфікація українських державних порядків до російських зразків, **Конституція складається з преамбули та 16 розділів.** Попри проголошення загальних декларацій Конституція передбачала відновлення кордонів України відповідно до угод Б. Хмельницького з Польщею, Росією, Туреччиною. **У ній вперше на конституційному рівні зроблено спробу розподілу влади. Законодавча влада мала належати Раді у складі полковників, сотників, генеральних радників полків, послів війська Запорозького. Збиратись повинна вона тричі на рік: на Різдво, Великдень, Покрову. В період між зібраннями Ради всі питання мав вирішувати гетьман як голова виконавчої влади, узгоджуючи свої дії з козацькою старшиною. Передбачались Конституцією і владні противаги: старшина мала право на Раді публічно висловити докір гетьманові за несправедливі, небезпечні для держави, козацьких вольностей вчинки. Особливі**

повноваження мав Генеральний суд, який наділявся правом притягати до відповідальності навіть гетьмана, якщо він виявиться винним, через «нечистивий умисел» або випадково.

У Конституції визнавалися природні права людини, насамперед право на протест проти гноблення. Вона проголошувала незалежність Війська Запорозького, ідею соборності українських земель, козацького (демократичного) устрою суспільства, надавала вищу законодавчу владу своєрідному парламенту — козацькій раді, яка б скликала тричі на рік: на Різдво, Благовіщення й Покрову. До її складу повинні були входити генеральні старшини (представники Січі) та по одному козакові від кожного полку. Передбачалося, що генеральна старшина, радники, гетьман будуть урочисто присягати на вірність Батьківщині. В статті VI держава Війська Запорозького характеризувалася за сучасною політологічною термінологією як соціальна виборна гетьманська монархія парламентарного типу.

Конституція П. Орлика 1710 р. багато в чому передусе основним принципам Конституції 11 штатів США, прийнятій у 1787 р.

П. Орлик увійшов в історію як останній гетьман, який відкрито домагався створення Української держави.

29 квітня 1722 р. сталося чергове обмеження автономії Гетьманату — було створено Малоросійську колегію. *Колегії доручалося запровадження нових податків або відновлення колишніх, встановлення політичного нагляду в Україні. Прокурор колегії виконував поліцейські функції, зокрема, здійснював арешти підозрюваних у сепаратистській діяльності козаків, описував їхнє майно тощо.*

У жовтні гетьманом Лівобережної України обрали Данила Апостола (1654—1734) — знавця фінансів, гнучкого політика, автономіста проросійської орієнтації. Свою діяльність він розпочав з **прохання до царя про відновлення умов договору 1654 р., тобто номінального васалітету.** У 1767 р. Катерина II відмовилась їх затвердити. До того ж у 1754 р. на території Російської імперії ліквідували внутрішні митниці, а ідею автономізму стали вважати проявом сепаратизму.

У XVIII ст. Україна *ще* певний час існувала як відокремлена частина Російської імперії. Водночас у процесі зміцнення абсолютної влади монархії, продовження попередньої політики «збирання руських земель», активізації експансії в Балтію, Центральну Європу, Чорноморський басейн українська територія розглядалася як економічна стратегічна база для реалізації цієї мети.

Намір вийти до Чорного й Азовського морів передбачав нові дипломатичні маневри царського уряду стосовно козацтва. Погодившись з проханням старшини щодо відновлення посади гетьмана, Москва сподівалася на допомогу козацтва в боротьбі з Кримським ханством і Оттоманською Портою. У 1744 р. було санкціоновано «вибори» нового гетьмана, які відбулися наприкінці лютого 1750 р. Новим гетьманом став **Кирило Розумовський**. З часом імперська влада поступово звужувала його повноваження, заборонивши самостійно призначати полковників, мати стосунки з іншими державами, взяла під контроль бюджет.

У своїй діяльності К. Розумовський схилився до республікансько-аристократичного правління в Гетьманщині.

В лютому 1764 р. цариця вирішила ліквідувати посаду гетьмана. К. Розумовський майже 9 місяців опирався цьому. У листопаді було видано маніфест «Малоросійському народу», в якому йшлося про ліквідацію посади гетьмана і створення Малоросійської колегії. Президентом її та генерал-губернатором краю став граф Петро Румянцев. Козаків було зараховано до кавалерійських частин, іншим надано статус державних селян і названо «військовими обивателями».

У жовтні 1781 р. старшині було надано дворянський стан, а через 4 роки в «Жалуваній грамоті дворянству» цей статус було узаконено — як нагороду за зраду національних інтересів. Із запровадженням у 1783 р. кріпосного права, знищенням Запорозької Січі, до 30-х років XIX ст. елементом автономії залишалися тільки станові суди. Унаслідок цього наприкінці XVIII ст. українців було перетворено на селянську націю з партикулярною (політично розколотою) атмосферою соціального буття, духом малоросійського провінціалізму.

Ліквідації української державності також сприяли:

— відірваність українських суспільних верств від військового устрою держави;

- відсутність природних кордонів української території, її відкритість з усіх боків;
- незначний розвиток урбанізації, а через це — слабкість міщанства, інтелігенції;
- психічна двоїстість українців (хитання між лояльністю до московського царя та українським патріотизмом).

В українських землях — посилювався кріпосницький гніт і водночас відбувався розклад феодально-кріпосницької системи, в надрах якої формувалася капіталістичний уклад.

У другій половині XVIII ст., як і в попередні часи, основою економіки Лівобережної й Слобідської України залишалося сільське господарство. Ґрунтуючись в основному на праці селян і відсталій, рутинній техніці, воно розвивалося досить повільно. Поступово розширювалися посівні площі за рахунок степів на півдні Лівобережжя, Під кінець XVIII ст. з визволенням Північного Причорномор'я і освоєнням степів все більші площі стали відводити під пшеницю. У цей час почали садити картоплю й культивувати кукурудзу, особливо в південних районах. Розширювалися площі під тютюном, коноплями, кавунами й динями.

Поряд із землеробством продовжували розвиватися скотарство, зокрема розведення великої рогатої худоби, коней і овець, садівництво, бджільництво, рибальство, полювання. З розвитком сільського господарства зростала переробка сільськогосподарської продукції (збільшилася кількість млинів, олійниць, броварень, гуралень, сукновалень, шкіряних «заводів» та ін.).

У другій половині XVIII ст. у зв'язку з промисловим переворотом в Англії і розвитком капіталізму в Західній Європі, із збільшенням числа промислових підприємств всередині країни зростав попит на хліб та інші с/г продукти.

Як і раніше, козацька старшина, займаючи керівні пости продовжувала перетворення рангових маєтностей на спадкові, захопленням громадських земель і угідь. З кожним роком зменшувалася кількість вільних військових і рангових маєтностей, громадських земель та угідь, збільшувалося число залежних і фактично закріпачених селянських дворів. У 1764 р. на Лівобережжі вільних посполитих Дворів залишилося менше 2 тис. проти більш ніж 5 тис. у 1752 р. і 28 тис. у 1730 р. На Україні створилися величезні земельні володіння як українських феодалів (Розумовських, Кочу» беїв, Полуботків та ін.), так і російських (Голіциних, Румянцевих, Неплюєвих, Трубецьких та ін.).

Одночасно з розширенням феодального землеволодіння безперервно зростали повинності селян. На Лівобережжі й Слобожанщині в другій половині XVIII ст. панщина становила вже здебільшого чотири, а іноді й п'ять днів на тиждень. До панщини додавалися різні додаткові повинності на пана й старшинську адміністрацію, на військові потреби (ремонт шляхів, гребель, мостів, фортець тощо), а також грошові й натуральні збори (збіжжям, медом, птицею і т. п.).

Під тиском козацької старшини козаки переходили в число підпомічників, ставали в залежність від старшин і змушені були виконувати на них різні роботи (під час жнив, на перевезенні вантажів і т. ін.). Українські старшини-поміщики уже протягом першої половини XVIII ст. фактично закріпачили велику кількість селян. Вони намагалися і юридично оформити кріпосне право в Україні, а також зрівнятися в правах з російськими дворянами. Царизм ішов на задоволення цих прагнень старшин.

У 1760 р. гетьман Кирило Розумовський видав універсал, за яким селянам дозволялося переходити з одного володіння в інше лише при наявності письмового дозволу] власника і з залишенням поміщикові майна, яке селянин мав, живучи на його землі. У 1763 р. цей універсал був підтверджений царським указом.

А указом від 3 травня 1783 р. Катерина II юридично оформила кріпосне право на Лівобережжі і Слобожанщині; селянам було заборонено переходити від одного поміщика до іншого. В указі говорилося, щоб «кожному з поселенців залишатися на своєму місці і при своєму званні, де він записаний нинішньою останньою ревізією».

У 1785 р. Катерина II, задовольняючи настійні вимоги старшин, поширила чинність «Жалуваної грамоти дворянству» в Україні й цим юридично зрівняла українську старшину в правах із російським дворянством. Ранги козацької старшини було переведено на російські чини.

Отже, у 80-х роках XVIII ст. на Лівобережжі, Слобожанщині зусиллями козацьких старшин за допомогою царизму було запроваджено кріпосне право, а козацькі старшини, одержавши російське дворянство, перетворились на поміщиків.

Одночасно з остаточним закріпаченням селянства у другій половині XVIII ст. у надрах старої феодально-кріпосницької системи, яка розкладалася, формувалися нові, капіталістичні відносини.

Зростала кількість промислових підприємств — суконних, парусно-полотняних, шкіряних, цегельних, винокурних, пивоварних, миловарних, скляних, шовкових та ін. Як видно з даних ревізії 1782 р., на Лівобережжі тоді було 2836 «заводів», серед яких 87 % (2666) становили винниці. Більшість цих підприємств були дрібними, кустарними, але деяка частина мала характер великих підприємств — мануфактур із значним поділом праці і примітивною механізацією. Усього на Лівобережжі і Слобожанщині налічувалося 200 мануфактур у початковій формі, а в розвинутій — близько 40. Власниками мануфактур були поміщики, казна і купці та заможні козаки і селяни.

З'явилися мануфактури по виробництву шовку-сирцю і шовкових товарів. під Києвом була збудована Межигірська казенна фаянсова мануфактура.

У 1795 р. почалися роботи по будівництву Луганського чавуноливарного заводу, який мав виплавляти чавун, виробляти гармати і ядра для військ, що діяли на півдні. Перший чавун завод дав у 1799 р.

Отже, на кінець XVIII ст. на Лівобережжі і Слобідській Україні мануфактурне виробництво зробило значний крок уперед. Більшість мануфактур були поміщицькими, вотчинними і казенними.

Грунтувалися вони в основному на примусовій праці. Вільнонаймана праця проникала і в поміщицькі та казенні підприємства. А це було ознакою формування нового, капіталістичного укладу.

Тривалість робочого дня практично не регламентувалася, залежала від волі підприємця й досягала 14—15 годин на добу. Селяни здебільшого працювали лише за харч, оплата інших робітників залишалася мізерною. Неймовірно жорстокою була сваволя власників і адміністрації.

Зростаючий суспільний поділ праці, поступове відокремлення ремесла й промисловості від сільського господарства, міста від села, збільшення кількості міського населення зумовлювали дальший розвиток товарно-грошових відносин, внутрішнього ринку, внутрішньої й зовнішньої торгівлі.

Найважливішими торговельними осередками були ярмарки, Україна дедалі глибше втягувалася в загальноросійську економічну систему, ставала частиною всеросійського ринку, що тоді швидко формувався. З Росії в Україну довозили залізо та залізні вироби, інструменти, хутра, цукор, тканини, полотно тощо, з України в російські міста — зерно, худобу, шкіри, скло, свічки, сукно, Дзеркала та інші товари.

Зросла й зовнішня торгівля — з Польщею, Туреччиною, Сілезією, Пруссією, Італією та іншими країнами.

Отже, в другій половині XVIII ст. на Лівобережній і Слобідській Україні розширювалося поміщицьке землеволодіння, юридично було оформлено закріпачення селян, розвивалися промислові підприємства, торгівля, посилювався товарно-грошовий обіг, формувалася капіталістичний уклад. Разом із тим царський уряд, ведучи лінію на ліквідацію автономії України, підпорядковував українську економіку своєму впливові і своїй владі, виходячи з імперських інтересів, ущемляючи інтереси України. У час воєн, зокрема з Туреччиною, Україна була найближчим тилом для російських військ і мусила давати їм приміщення для постою, фураж, провіант, підводи. Уряд збільшував податки з населення України в царську казну. За XVIII ст. вони зросли в десятки разів. А ще в 1754 р. Єлизавета Петрівна своїм указом ліквідувала митні кордони між Україною і Росією.

Після смерті в 1734 р. гетьмана Данила Апостола цариця Анна Іванівна не дозволила обрати нового гетьмана. Україною стало керувати Правління гетьманського уряду. Але з воцарінням у 1741 р. Єлизавети Петрівни політика щодо України стала лояльнішою. У 1747 р. з'явилася царська грамота з дозволом обрати нового гетьмана.

У 1750 р. в Глухові під наглядом і керівництвом царського представника і міністра графа Гендрикова відбулася рада, на якій урочисто гетьманом було обрано брата фаворита цариці Кирила Григоровича Розумовського (1750—1764 рр.) Правління гетьманського уряду було ліквідовано, царських урядовців відкликано.

Новий гетьман народився в 1728 р., походив з сім'ї городового козака Г. Розума, з села Лемешів (Чернігівської обл.),

Вихований при царському дворі в Петербурзі й за кордоном, Розумовський звик до розкішного й пишного життя столиці.

Хоча Розумовський перейнявся інтересами й звичаями столичного життя, він не забував і України, любив українську мову, пісню, побут. Намагався він відстояти й фінансову автономію України, але це йому не вдалося. У 1754 р. царським указом гетьман був зобов'язаний подавати царському урядові відомості про прибутки й видатки українського державного скарбу. Того ж року були ліквідовані між Україною й Росією митні кордони і почалася між ними вільна торгівля.

Не зміг Розумовський домогтися і права вільних зносин з чужоземними державами. Україна мусила брати участь у війнах, що їх вела Російська імперія.

Старшина, ставши привілейованим станом, намагалася всіляко розширити й узаконити свої земельні володіння та закріпити свої права на працю селян і припинити їх переходи з одного в інше місце. Гетьман Розумовський ішов назустріч цим прагненням старшин. Він роздав їм багато земель, а універсалом 1760 р. утруднив переходи селян.

Розумовський намагався реформувати й українську армію. Заводили однакове озброєння для козаків (зброя — рушниця, шабля й спис), однакову уніформу (сині мундири з червоним коміром, білі штани, шапки різного кольору в різних полках), запроваджувалася муштра за західноєвропейським зразком. В усіх полках були влаштовані школи для навчання козацьких синів, де, крім загальної освіти, заводилася й військова освіта — «військові екзерциції».

Катерина II, ставши у 1762 р. російською царицею, поставила метою уніфікувати систему управління по всій країні, скасувавши особливості, що були в Україні, Лівонії, Фінляндії, перетворити ці території на звичайні провінції Російської держави.

У 1764 р. Катерина II, скориставшись з того, що серед старшини поширилась агітація за те, щоб просити уряд зробити гетьманство спадковим у роді Розумовських і зберегти весь автономний устрій, викликала Розумовського до Петербурга і під загрозою кари за «зраду» змусила написати просьбу про увільнення його «от столь тяжелой и опасной должности», тобто від гетьманства. Гетьманство було ліквідовано. Розумовський дістав від цариці велику пенсію й чималі земельні володіння в Україні.

Перетворення Гетьманщини у провінцію Російської імперії.

В Лівобережній Україні царський уряд створив Малоросійське генерал-губернаторство. Для управління Лівобережною Україною створено Малоросійську колегію, яка складалася з 4 російських і 4 українських членів. Президентом цієї колегії став малоросійський генерал-губернатор граф П. Румянцев, що одночасно був і «головним малоросійським командиром». У «Секретном наставленні» даному Румянцеву, Катерина II наказувала вести лінію на повну ліквідацію всіх залишків автономії в Україні, маючи при цьому «і вовчі зуби, й лисячий хвіст». Катерина писала, що Румянцев мусить «старатися викоренити серед українців фальшивий погляд на себе, як на народ, цілком відмінний від москалів».

У 1765 р. уряд ліквідував слобідські козацькі полки й замість них створив регулярні гусарські полки. Козаки й підпомічники офіційно стали називатися військовими обивателями. На землях Слобідської України була утворена Слобідсько-Українська губернія на чолі з царськими урядовцями.

У 1764 р. з утворенням Новоросійської губернії і заснуванням там військово-поселенських пікінерських полків туди було включено й частину лівобережних козаків, які втрачали свої козацькі права, ставали солдатами й прирівнювались до селян — військових поселенців.

На Лівобережжі у 1781 р. було скасовано поділ на полки і впроваджено новий адміністративний устрій. Пізніше (1886) була ліквідована і друга Малоросійська колегія. У 1781—1782 рр. Лівобережна Україна була поділена на три намісництва — Київське, Чернігівське й Новгород-Сіверське. Тоді ж

утворені Харківське (1780) та Катеринославське (1783) намісництва. Скрізь була заведена єдина для всієї Російської імперії система адміністрації.

У 1782 р. вийшов указ царської Військової колегії про ліквідацію українських козацьких полків і створення замість них регулярних карабінерних полків за російським зразком. Старшини або залишалися на службі й діставали російські офіцерські чини, або увільнялися у відставку. Козаки ставали окремою групою (однією з найбільш привілейованих) державних селян. За наказом Катерини II з України до Петербурга вивезли козацькі військові прапори, печатки, гармати. Ці реліквії мали бути повернуті на Україну після Жовтневої революції в 1917 р. Але вони так і не були повернуті.

Таким чином, на кінець XVIII ст. царизм ліквідував устрій в Україні, знищивши залишки української державності. Українська козацька старшина була юридично зрівняна з російськими дворянами і злилася з ними в одному пануючому стані, а основна маса селян була і фактично, і юридично закріпачена. Феодально-кріпосницький лад досяг свого апогею.

Посилення феодально-кріпосницького гноблення викликало загострення незадоволення широких народних мас, які активно виступали проти погіршення свого соціально-економічного становища. Лише на Лівобережній Україні протягом 80- 90-х років XVIII ст. відбулося близько 50 значних селянських виступів.

Посилення гноблення народних мас на Правобережжі і західноукраїнських землях.

Придушивши гайдамацьке повстання 1750 р., польські феодалі посилили експлуатацію й гноблення українського селянства й міщанства. Ще більше посилювався національно-релігійний гніт.

Посилення кріпосницького гніту, переслідування православної віри, розгром православних церков, примусове окатоличення українського народу, свавілля польських шляхтичів на Правобережжі привели до піднесення визвольного і антифеодального гайдамацького руху.

Коліївщина 1768 р.

Найбільшого розмаху гайдамацький рух набрав у 1768 р.

Підтиском царського уряду польський король С. Понятовський (1764—1795) 17 лютого 1768 р. підписав з російським урядом трактат про зрівняння в політичних правах з католиками православних і протестантів. Значна частина польської шляхти була незадоволена цим трактатом. Створивши збройні союзи — конфедерації, шляхтичі виступили у «хрестовий похід» проти «схизматів». Конфедерати стали руйнувати православні церкви й монастирі, глумитися над православними святинями, знущатися з українських селян і міщан та вбивати їх.

Найбільшого розмаху повстання набрали на Київщині й Брацлавщині. Центральною подією повстання 1768 р. був виступ під керівництвом М. Залізняка та І. Гонти і взяття їхніми загонами Умані. Син селянина з м. Медведівки на Чигиринщині Максим Залізняк тринадцятирічним юнаком, після смерті батька, пішов на Запоріжжя.

У Холодному Яру, у лісі недалеко від Чигирини, Залізняк зібрав загін повстанців, які обрали його полковником. З-під Чигирини, з Холодного Яру, Залізняк 26 травня вирушив до Умані, винищуючи по дорозі шляхту. Його загін узяв Жаботин, Смілу, Черкаси, Корсунь, Богуслав, Канів, Мошни, Лисянку.

Рада повстанців, що відбулася після взяття Умані, обрала Залізняка гетьманом, а Гонту — полковником і князем уманським. У визволених місцевостях вводилися козацькі порядки. Охопивши Київщину й Брацлавщину, повстання стало поширюватися на Поділля, Східну Галичину і загрожувало перекинутись на власне польські землі, а також Лівобережжя, в Новоросійську губернію і на Запоріжжя. Це викликало тривогу як у польського, так і в російського уряду. До того ж назривала війна з Туреччиною, і російське командування побоювалось за свій тил.

Гайдамаки — російські піддані, в тому числі й Залізняк (як запорожець), були привезені на суд до Києва і після тілесного покарання заслані на Сибір. Залізняк був відправлений у Нерчинськ.

Польських підданих судив польський суд. Польська шляхта спільно з російським царизмом розправилася з великим народним повстанням українського народу — Коліївщиною.

Незважаючи на поразку, гайдамацький рух, зокрема його найвищий етап — Коліївщина, мав велике історичне значення. Він завдав відчутного удару по відсталому магнатсько-шляхетському режиму в Польщі, розхитував феодально-кріпосницьку систему, стримував посилення соціального й національного гноблення, мав значний вплив на піднесення антифеодальної боротьби

Придушення Коліївщини не спиноло розвалу й занепаду польсько-шляхетської держави. Гоноровиті магнати й шляхтичі, що думали тільки про розкішне й розгульне життя, гальмували розвиток міст, торгівлі, буржуазних відносин, своїм свавіллям, шляхетською «демократією» розхитували і підривали міць Польської держави.

Скориставшись із ослаблення Польщі, правлячі кола Пруссії й Австрії провели поділи Польської держави. Царська Росія теж брала в них участь, переслідуючи мету включити до свого складу українські й білоруські землі, загарбані польською шляхтою. На кінець XVIII ст. майже всі західноукраїнські землі — Східна Галичина, Північна Буковина й Закарпаття — потрапили до складу Австрійської монархії, що була однією з найвідсталіших феодальних країн Європи.

У складі Австрії становище трудящих західноукраїнських земель ще більше погіршилося. До гніту польських, угорських, румунських, молдовських і українських феодалів додалося гноблення й правлячих кіл Австрії, які, підтримуючи місцевих, зокрема польських, поміщиків, збільшували податки й проводили політику насильного онімечування населення.

Російсько-турецька війна 1768—1774 рр. і участь у ній населення України Приєднання Криму до Росії.

У другій половині XVIII ст. найважливішими завданнями зовнішньої політики російського уряду було відвоювання споконвічних слов'янських земель Північного Причорномор'я, ліквідація постійної турецько-татарської загрози і забезпечення міцної оборони південних українських і російських земель. Виходу до Чорного моря, а з нього — до Середземного моря, в Південну й Західну Європу, настійно вимагав також розвиток економіки, інтереси розширення торгівлі з західноєвропейськими й східними країнами.

Перемога Росії у війні проти Туреччини і перенесення її кордонів на південь змінили становище Запоріжжя і вплинули на його долю.

Навесні 1775 р. Катерина II доручила командуючому 1-ю армією генералові Петру Текелію при переході з Дунаю на Волгу для придушення селянської війни під проводом Пугачова зайняти своїми військами «без кровопролиття» Січ, знищити Кіш і встановити над козаками «начальство». Війська Текелія 4 червня 1775 р. з усіх боків оточили Січ, а наступного дня зайняли і зруйнували її.

Катерина II 3 серпня 1775 р. видала маніфест, який офіційно сповіщав про ліквідацію запорізького козацтва із знищенням і «самої назви запорізьких козаків».

29 грудня 1791 р. у Яссах між Росією й Туреччиною було укладено мирний договір. Туреччина визнала приєднання Криму до Росії.

На півдні, в степах України, швидко розвивалося сільське господарство, зокрема тваринництво. Засновувалися також промислові підприємства, і передусім ті, які задовольняли військові потреби

У 1795 р. Пруссія, царська Росія і Австрія провели третій поділ Польщі. Західна Білорусь і Західна Волинь були визволені з-під влади польської шляхти. Власне польські землі захопили Пруссія і Австрія. Польська держава перестала існувати. Це був результат антинародної політики польських магнатів і дій реакційних урядів Пруссії, Австрії і царської Росії.

З переходом Правобережної України під владу Росії відбулися зміни в її адміністративно-територіальній системі. На Правобережжя було поширено чинність Жалуваної грамоти дворянству й всього російського законодавства. Царський уряд проголосив офіційно визнанням православне віросповідання. Протягом 1794—1795 рр. з унії в православне віросповідання перейшло 1 млн чол., в основному селян.

Проте визволення Правобережної України ліквідувало польсько-шляхетський національний та релігійний гніт і сприяло більш швидкому розвитку продуктивних сил України, посиленню економічних і культурних зв'язків між окремими українськими землями.

Особливості культурного розвитку в цей період.

Друга половина 17 та 18 ст. увійшли в історію мистецтва, як другий після Київської Русі золотий вік української архітектури, коли панівним стилем стало козацьке, українське бароко під впливом якого розвивалися всі види і жанри.

Бароко - стиль в європейському мистецтві кінця 16 - середини 18 ст., для якого характерні зовнішній блиск, парадність, декоративність. У його рамках розвивались ідейно-стильові

тенденції: офіційне аристократичне бароко "високе", "середнє" та "низове". В Україні, поряд з високим, аристократичним бароко, існувало народне - міщанське, селянське, козацьке. Останнє тісно пов'язане із фольклором. Мистецтво бароко відзначається динамізмом, схильністю до алегоричного відображення дійсності, пишністю та театралізацією, що підсилювало емоційний вплив на глядача. Форма набуває самостійного значення.

У кам'яному культовому будівництві виокремлюються два напрямки. Самобутній прийом композиції храму — тридільна триверха (рідко одноверха) споруда та хрестовидні п'яти-, семи-, дев'ятидільні споруди з 5, 7, 9 банями.

Дивовижне розмаїття архітектурних форм "українського" бароко зумовило їх багатоджерельність. Тут творчо поєдналися європейські досягнення з традиціями народної дерев'яної архітектури.

Живопис також увібрав найкращі досягнення бароко — багатий декор, позолоту, складну композицію, поєднавши їх із традиціями народної творчості. Поряд з існуючими культурними центрами — Львовом, Києвом — сформувалися нові художні школи в Чернігові, Новгород-Сіверському, Жовкві. До храмових розписів входять пейзаж, портрет, жанрова картина. Визначними майстрами живопису були І. Бродякович, І. Кондзелевич. Доба бароко залишила велику кількість пам'яток різьбярства, дерев'яної скульптури, дивовижних багатопверхових іконостасів, що прикрашались особливо пишню.

Українська музика доби бароко — найвище досягнення національного мистецтва. Провідним жанром став багатоголосий партесний спів. Помітну роль у його поширенні відіграли братські школи. Цю течію представляли композитори Є. Завадовський, М. Замаревич, І. Зюска, І. Календа, К. Коньовський та ін. Партесний спів відзначався стриманістю образного ладу, гармонійністю і простотою. Як "київський розспів" він набув поширення в Москві та інших містах Росії.

Ставши у 1687 р. гетьманом України, постійно піклувався про розвиток освіти, науки, культури. За його пропозицією Києво-Могилянська Колегія була перетворена на Академію, було засновано Чернігівський колегіум (1700). Зібрав велику власну бібліотеку. Був щедрим меценатом, жертвував великі гроші на церкву та Київську колегію. Після його правління лишилися величезні пам'ятки мазепинського бароко в Києві, Чернігові, Переяславі. В 1691-1705 р. в стилі бароко була реставрована Софія Київська.

Духовний розвиток України другої половини XVII —XVIII ст., вплив європейського мистецтва зумовили багатство і розмаїття архітектури України.

В розвитку **українського барокового стилю** можна достатньо виразно окреслити **три етапи: ранній** (друга половина XVII —початок XVIII ст.), **зрілий** (1720 —1750 рр.) і **завершальний** (друга половина XVIII ст.).

Прикметою раннього етапу українського бароко була складна композиція об'ємів архітектурних споруд. Головні храми-портали прикрашали профіліровкою, виконаною з цегли, а в районах, багатих на камінь, їх витесували з вапняку. В дерев'яній архітектурі високо цінували вишукані форми кронштейнів, опасань, аркади, різьблення на одвірках тощо.

Риси українського бароко своєрідно виявилися також у цивільному будівництві. Другий етап розвитку архітектури в стилі українського бароко характерний посиленням експресії, мальовничості, сократівської взористості. *В той період широко застосовувалися розписи, ліпка, колір, великі настінні розписи.* Багато руських іконостасів з'явилося в інтер'єрах архітектурах споруд. Орнаментальний декор, розписи і колір будівель змінили вигляд сіл і міст, окремих ансамблів, надали їм стилістичної єдності, мистецької довершеності, національного обличчя.

З другої половини XVIII ст. почався третій, завершальний період розвитку стилю українського бароко, де великий вплив мала творчість видатних майстрів європейської школи В.Растреллі й українця І.Григоровича-Барського. Б. Меретину властиві *рафінована архітектурна композиція, щедре використання монументально-декоративної скульптури — статуї, ваз.*

У цей період барокова традиція децю доповнилася галантним стилем **рококо**. Він додав мистецьким витворам цієї доби виняткової, своєрідної елегантності. Стиль рококо використовувався у внутрішньому оформленні храмів, палаців, житлових приміщень. Примхливість, витонченість,

симетричність цього стилю надавали мистецьким витворам неповторного колориту. Рококова скульптура стала невід'ємною частиною архітектурного бароко.

Віртуозне володіння всіма засобами архітектурної виразності характерне для Андріївської церкви в Києві (1753 р.), Михайлівської церкви в с.Вороніж на Сумщині (1776 р.) і Троїцькому соборі в с. Новомосковському на Дніпропетровщині (1778 р.).

Чудовою пам'яткою барокової архітектури на західноукраїнських землях став славетний собор св. Юра у Львові (1745—1770 рр.) — велична споруда масивних динамічних форм та ажурних тендітних прикрас.

Давні будівельно-архітектурні традиції позначилися на плануванні та забудові тогочасних міст України. Поселення вирізнялися різноманітністю планувальних композицій (лінійних, прямокутних, кільцевих, гніздових, змішаних), які узгоджувалися з навколишнім ландшафтом.

У другій половині XVII ст. в українському малярстві почала розвиватися барокова традиція орієнтована на зразки західноєвропейського мистецтва — твори Рубенса, графічні альбоми, присвячені темам Старого та Нового Завітів.

Тогочасним художнім творам властивий щедрий і, можливо, надмірний декоратизм, захоплення формальною майстерністю і різноманітними художніми ефектами, барвистість, мальовничість експозиції, багата колористика. В монументальному стінописі, іконописі та портреті провідне місце посідав образ людини, що складався під впливом естетичних і етичних уявлень суспільства.

У цей період набув розвитку український *портретний живопис*, особливо популярний у середовищі шляхти і козацької старшини. Портрет як жанр світського мистецтва мав національну особливість. Наприкінці XVII ст. він зберіг тісний зв'язок з іконописом. Були створені монументальні портрети Б.Хмельницького і відомих козацьких старшин. Світські барокові портрети надзвичайно пишно декоровані, дуже часто постаті зображуваних на них людей виписані в суцільне сійво кольорового мережива, різні орнаментальні елементи, виразно підкреслюють майнове та соціальне походження образу. Відомими портретистами того часу були Дмитро Левицький (1735—1827 рр.), Володимир Боровиковський (1757—1825 рр.) і Антін Лосенко (1737—1777 рр.).

В другій половині XVII ст. високого *розвитку досягло декоративне і ужиткове мистецтво*, зокрема різьблення по дереву, яким оздоблювали одвірки, двері, стовпи, сволоки в громадських будівлях і житлах заможних людей. Високий мистецький рівень притаманний виробам *ливарного мистецтва*.